

TOMISLAV POPOVIĆ TANULMÁNYA A MARXISTA ÁRELMÉLETRŐL A SZOCIALISTA ÖNIGAZGATÁSBAN

Dr. Tomislav Popović: Teorija cena u socijalističkoj robnoj privredi – koncepcija cene razvoja –; Kiadó: Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd 1972, 333 oldal. Tartalom:

I odeljak: Uvodna razmatranja – 1. Opšti uslovi za teoriju cena u socijalizmu; 2. Metod i opšti cilj analize; 3. Neke napomene o metodu analize i strukturi izlaganja. II odeljak: Teorija planske cene – 1. Osnovne karakteristike „planske” cene; 2. Vrednosna cena; 3. Prosečna vrednost; 4. Cena proizvodnje; 5. Prelazni teorijski oblici cena; 6. Dinamiziranje teorije planske cene. III odeljak: Teorija tržišne cene – 1. Definicija „tržišne” cene; 2. Dohodna cena 3. Cena proizvodnje. IV odeljak: Metodološke i teorijske osnove cena u socijalističkoj robnoj privredi – koncepcija cene razvoja – 1. Metod i cilj analize; 2. Sadržina, priroda i uloga prioritetnog činioca u ekonomskom životu; 3. Prethodni opšti stavovi o mestu i ulozi cene u društvenoj reprodukciji; 4. Opšti oblik reprodukcijske cene; 5. Koncepcija cene razvoja. V odeljak: Zaključna razmatranja, 1. O koncepcijama u teoriji „planske” cene; 2. O koncepcijama u teoriji „tržišne” cene; 3. O koncepciji cene razvoja. – Literatura. – Summary. – Pezrome.

Tomislav Popović doktori disszertációja többek között összefoglalja a szocialista viszonyoknak megfelelően eddig alkalmazott, vagy csak elméletileg felállított árkonstrukciókat.

A szocialista viszonyok között az árelmélet igen időszerű, mert az áron keresztül a társadalmi és a gazdasági viszonyok egyaránt tükröződnek. A szocializmus fejlődésének kezdeti időszakában a specifikusan szerkesztett árkonstrukciók magukban foglalják az adminisztratív tervezést, de ugyanakkor a gazdasági erőkre ható mind kifejezettebb és kihangsúlyozottabb piaci viszonyokat is.

A gazdaságtudomány feladata az árelmélet terén, hogy a számtalan tényező közül kiválassza, rendezze azokat, amelyek hatása hosszú távon is várható, ugyanakkor az árkonstrukciók alapját is képezik. Ebből kiindulva egyesek az árrendszer alapjául a munkaérték elméletét állították fel, amely-

nek fő jellegzetessége, hogy mindenfajta költséget a társult egyszerű munka egységében számolnak el, amely azután az árkonstrukció alapját képezi. Ugyanakkor mások, akik az árak racionális alapját a meglévő szocialista viszonyok tapasztalatai és szükségletei szerint határozzák meg, igen változatos gyakorlat előtt találták magukat. Így alakult ki tulajdonképpen az árak felépítéséhez különböző módon közeledő két fő modell: a tervezés alapját felépített árak, és az árak mint piaci kategóriák.

A mai viszonyokban az árkonceptiók és általános változékonyságát különbözőségét a társadalmi-gazdasági célok változásával magyarázhatjuk amelyek az egyes országok fejlettségi fokától gazdasági feltételeitől függnék. Épp a gazdasági élet különböző céljai és módszerei feltételezik a csatlakozást vagy a tervezett, vagy a piaci árak mellé bő választékban alakultak ki azok az átmeneti megoldások, amelyek természetesen bizonytalanságot vittek az árelméletbe.

A tervezett árelméletről szóló fejezetben az értékár, az átlagár, a termelési ár és néhány átmeneti árelmélet végül Novozsilov optimális árkonceptiója szerepel. Általános tulajdonságaik fázisonként változnak. Először az ár passzív szerepet töltött be, amelyet központi tervezés adott meg az összes költségek figyelembevételével. Később az árak relatív értékeken alapsznak, ezek már biztosítják az árak összehasonlíthatóságát a gazdasági területeken belül, de egymás között még nem. Végül is az optimális gazdasági tervezés szoros összefüggésben áll az árak felépítésével, s így az árak fő és elválaszthatatlan tartozékai a gazdálkodásnak. Az ár tehát függvénye az újratermelés bármilyen időbeli vagy térbeli változásainak. Ily módon elasztikus és dinamikus gazdasági kategóriává válik.

Az ilyen változatos, tervezett árelméleteknek különböző kiindulópontjai vannak, amelyek által specifikussá teszik azokat, kiküszöbölnek egyes hátrányosságokat, de ugyanakkor újabb negatívumokat szönek az árkonstrukciókba. Így például az értékár egyoldalúságát az élőmunka túlzott kihangsúlyozása okozza és az, hogy ebből kifolyólag az akkumulációt a személyi jövedelmek arányossága alapján osztják el.

Az átlagár-konceptió alapja a költségár, amelyet úgy vesznek mint a társadalmi munka összes költségének teljes kifejezőjét minden termékre vonatkozóan. Az árak ebben az esetben is csupán csak minimális funkciói vannak a társadalmi újratermelésben. Az árak csak a fogyasztást szabályozzák és nem a termelést, ezenkívül az egyes gazdasági egységekben a felhalmozás semleges, külső elem, amely teljesen az állami szervektől függ. Eszerint az árak attól függően, hogy az I. vagy a II. osztály termékeiről van-e szó, igen különbözőek. Az 1965—67-es reformok az európai szocialista országokban magukkal hozták azt a megoldást, amellyel valamiképpen sikerült túlhaladni és enyhíteni az I. és II. osztály árai közötti diszpari-

tást. A bővített újratermelés a termelés serkentése, az árak függősége az áruk minőségétől reálisabb alapokra helyezték az árak gazdasági szerepét.

A termelési ár tökéletesebben egybekapcsolja a tervezést a piaci viszonyok automatikus hatásával, s ezáltal objektív kritériumként szolgál különböző gazdasági személyek döntéshozatalában. A szocialista viszonyok között a termelési ár formális különbségeket nem mutat a kapitalista termelési árhoz viszonyítva. Lényegbevágó tartalmi különbség azonban az egyenlőtlen fejlődés és az eksploatació kiküszöbölése.

Novozsilov optimális árelmélete a tervezett árelmélet egyik érdekes változata. Alapja a munka főszerepe, az élők munkával való gazdálkodás, amikor is az élők munkája minimális elhasználása mellett a szükségletek maximális kielégítése a cél. Novozsilov amarginalizmust is ügyesen bekapcsolja az árkonstrukcióba. Egyéb fogyatékoságai mellett viszont tény az, hogy az optimális árelmélet a mai viszonyok között nem kivitelezhető, elsősorban a technikai segédeszközök még nem széles körű használata miatt, ami viszont fő feltétele a tervezett anyaggyűtésnek.

A harmadik fejezet a piaci árelméletet tárgyalja. Különösen a 60-as évek elején lett aktuális a piac jelenléte és hatása az árelméletben, (mindez az 1965-ös gazdasági reformmal már kifejezésre jutott).

A jövedelmi ármegoldást az infláció, a deficit, és más nehézségek kiküszöbölésére, megváltoztatta a bővített újratermeléssel való rendelkezés személyét, s a gazdasági egységek helyzetét és szerepét függővé tette a piacon elért eredményektől. A jövedelmi ár legfőbb követelménye tehát a dolgozói közösségek függetlensége, a munkaerő nem áru volta, valamint az árunak olyan tulajdonsága, mely megmutatja a dolgozói közösségek piacon elért eredményét. Itt is még jelen van a tudatos intervenció befolyása a piac hatásával párhuzamosan.

A termelési ár piaci árelméleten belüli koncepciójának fő tulajdonsága, hogy jelen van a szubjektív és anyagi tényezők egyenrangú újratermelése a piaci erők szabad tevékenységében. Így a gazdasági ágazatok normális újratermelése biztosított.

A negyedik fejezet a fejlődési árat mutatja be. Az eddigiekkel szemben ez a legidőszerűbb árkonceptió, amely tökéletesen visszatükrözi nemcsak a szocialista viszonyokat és az ember szerepét, hanem az intervenciókat is magában az árutermelésben, amely előfeltétele a szocialista viszonyok fejlődésének, tökéletesedésének is. Az emberek egymás közötti és a természettel való viszonyában elsősorban az a cél, hogy kiszélesítsük a társadalmi térbeni és időbeli határokat a munka társadalmi megszervezésében, amely tulajdonképpen a termelőerők fejlődését kíséri. A fejlődési árkonceptió így módon tehát elsősorban újratermelő tulajdonságával a múlt, a jelen, és a jövő kapcsolatát teremti meg. Az ár felépítésére, alakjára ugyanis elsősorban egy meghatározott gazdasági viszony reveláns jellemvonásai hatnak,

mint például az elosztás struktúrája, a termelés szubjektumainak alapvető céljai és motívumai stb. Második fontos területe a gazdasági életnek a meglévő gazdasági ágazatok meghatározott viszonyainak újratermelése, ugyanakkor ennek az árkoncepciónak szükségszerűen biztosítania kell a termelés technikai feltételeinek folyamatos újratermelését. E három struktúra újratermelésének végső esetben meghatározott célja és lényege van, amely általában a gazdasági viszonyok humanizálásában nyilvánul meg, az állandóan növekvő anyagi és szellemi szükségletek kielégítésében, az ember mind humánusabb fizikai kapcsolatában a természettel.

A fejlődési árkoncepció elsősorban biztosítja a bővített újratermelést, tehát: $S \rightarrow C + V$

ahol: S- az újratermelési ár általános alakja;

C- az alkalmazott anyagi tényezők elhasznált része;

V- pénzbeli értéke az alkalmazott munkaerőnek;

más szóval: $S = C + V + M$,

ahol: M- az akkumuláció, vagyis a létrehozott termékfelesleg.

A fejlődési ár általános alakjának segítségével el kell érni a gazdasági ágak, viszonyok és a technikai felépítés egyenletes, folyamatos újratermelését, ezért szükséges az akkumulációt egy meghatározott arányban elosztani mégpedig:

$$S = C_g + V_g + M \frac{C_g + V_g}{C + V},$$

ahol:

S- a termék ára a gazdasági ágban;

C- elhasznált anyagi tényezők a gazdasági ágban;

V_g - az alkalmazott munkaerő pénzbeli értéke a gazdaságban;

M_g - az akkumuláció teljes összege;

$C + V$ - alkalmazott anyagi és szubjektív tényezők az egész gazdaságban.

Abban az ártermelésben, ahol jelen van a termelőeszközök tulajdonosaira és a kisajátítottakra való megosztás, amely tulajdonképp kapitalista ártermelésre jellemző, az általános fejlődési árkoncepció így módosul:

$$S = (C_g + V_g) + M \frac{C_g + V_g}{C + V}$$

Ez az árkoncepció a kapitalista társadalmi viszonyokat is újratermeli. Ez abból látszik, hogy az anyagi költségek és a munkaerő újratermelése kiegyenlítődik oly módon, hogy mindkettőnek csak passzív, alárendelt szerepe van. Mind a kettő csak mint költség jelentkezik a termelőeszközök tulajdonosánál.

A szocialista viszonyokban a termelési folyamatban résztvevők a gazdasági egységek szintjén szuverén és felelős hordozói a társadalmi tulajdonnak.

Itt a személyi jövedelem mint egy meghatározott életszínvonal biztosítása közvetlenül összeköttetésben van és egyben függ az akkumulációs folyamatoktól. Ez azt jelenti, hogy mind a kettő a termelés eredménye. Az ennek megfelelő árkonceptió az előzőtől eltérően így néz ki:

$$S = C_g + (V_g + M \frac{C_g + V_g}{C + V})$$

Ha a mai szocialista viszonyok között feltételezzük a piaci automatizmus tökéletes hatását, akkor a gazdasági egységektől elvárhatjuk, hogy elsőbrendű lesz számukra egy átlagos vagy egy átlagon felüli felhalmozás elérése, s csak másodlagos egy átlagos vagy átlagon aluli személyi jövedelem megvalósítása. Ez azt jelenti, hogy fő feladat az akkumuláció, a jövőben történő fogyasztás a hosszú távú fejlődés biztosítása. Képletben mindez így tükröződik:

$$S = C_g + (M \frac{C_g + V_g}{C + V} + V_g)$$

A szubjektív tervezés, vagyis az állami szervek beavatkozása itt is jelentkezhet. Ha szükség van egyes gazdasági ágak előnyben részesítésére a többivel szemben (pl. energiaipar), akkor a felhalmozásráta oly módon differenciálható, hogy az akkumuláció szintjét koeficienssekkel (K) vagy növelik vagy csökkentik:

$$S = C_g + \left[M \frac{C_g + V_g}{C + V} \pm K + V_g \right]$$

Az akkumuláció növelésével a megfelelő gazdasági ág gyorsabb fejlődését érjük el, s így lehetőség nyílik arra, hogy kielégítsük a mind rohamosabban növekvő keresletet.

A fejlődési ár másik lényeges tulajdonsága, amellyel túlhaladja az eddigi koncepciók e szempontból negatív tulajdonságait, az a lehetőség, ami által a személyi jövedelmek nagysága szabályozható, mégpedig a gazdasági egységek valódi hozzájárulása révén. Itt kifejezésre jut az a tendencia, hogy kiküszöböljük az egyes ágazatok közötti átlagos személyi jövedelmek aránytalan különbségét és azt, hogy egyes gazdasági egységekben előnyben részesítsék az átlagon felüli jövedelmeket. Ez a probléma a következő aránytalannal oldható meg:

$$\bar{v} : \bar{V}_g = m' : M'_g$$

ahol: \bar{v} - az átlagos személyi jövedelem a gazdasági egységben;

\bar{V}_g - az átlagos személyi jövedelem a gazdasági ágazatban;

m' - a felhalmozási ráta a gazdasági egységben;

M'_g - a felhalmozási ráta a gazdasági ágban;

Ha ezt az arányt, vagyis kifejezést beépítjük a képletbe, a következőt kapjuk:

$$S = C + \left[\left(M + \frac{c+v}{C+V} \pm K \right) + \bar{V}_s \cdot \frac{m'}{M'_s} \right]$$

Ily módon elkerülhetők a nem racionális lépések a jövedelemelosztásban.

A bemutatott fejlődési árkonceptió elfogadható módon termeli újra mind az anyagot mind a szubjektív tényezőket ugyanakkor a dinamikus fejlődés lehetőségét is megteremti. Tulajdonképpen jelen van a szubjektív tényezők erős stimulálása is, hiszen minél nagyobb az akkumuláció annál nagyobb a személyi jövedelem is amelynek maximálása kétségkívül alapvető motívuma az ember tevékenységének.

A fejlődési árkonceptió aktív hatást fejt ki a dolgozók racionális viselkedésére, s így elősegíti a gazdaságosságra való törekvést; rövid és hosszú távú stabilizációra ösztönöz a jövedelem globális elosztásakor semlegesíti az egyes ágak monopóliumhelyzetét azáltal, hogy támogatja a gazdasági ágazatok egyenletes fejlődését; megszünteti a közvetlen személyes beavatkozással nyert magasabb személyi jövedelmek kiosztásának lehetőségét; hozzájárul a tervezés aktív hatásához az objektív alapokon kapott árak azután pedig nemzetközi és regionális összehasonlításokra is alkalmas.

A fejlődési árkonceptió a termelés és az elosztás minden releváns területén hatást fejt ki, s legjobban tükrözi a szocialista viszonyokat, biztosítja az önigazgatás fejlődését, a társadalmi tulajdonnal való legelfogadhatóbb „bánásmódot”.

Az 1972-ben íródott disszertáció egyike azoknak a törekvéseknek, amelyek célja egy elfogadható és alkalmazható elmélet kiépítése.